

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ ПРАЦІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Голенкова Ю.В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Анотація. Показано, що професійна діяльність вчителя фізичної культури визначається комплексним впливом педагога на учнів, де він виступає у ролі не тільки спеціаліста з високим рівнем знань, вмій та навичок, але і як особистість. Тому особистісні характеристики педагогічного робітника дуже важливі для ефективності виховання та навчання.

Ключові слова: вчитель фізичної культури, специфіка праці, здібності.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України важливою задачею вищої школи являється підвищення якості підготовки фахівців, у тому числі і вчителів фізичної культури.

Специфіка уроків фізичної культури у середній школі характеризується проявленням високого емоційного напруження учнями та відповідальністю вчителя за їх здоров'я та життя. Тому вчитель фізичної культури повинен володіти професійно важливими якостями педагога. До них відносяться такі якості, як цілеспрямованість, правдивість, самостійність, рішучість, ініціативність. Крім цього він повинен бути здібним до саморегуляції емоцій, гнучкості у поведінці, дисциплінованим, витриманим, готовим швидко змінювати засоби впливу на учнів.

Формування професійних якостей повинно відбуватися у студентські роки, бо це є фундаментом успіху в цьому виді діяльності. Але в сучасній системі освіти, в тому числі у навчанні майбутніх вчителів, ще мало уваги приділяється формуванню особистісних якостей спеціаліста.

Мета дослідження. Вивчити та проаналізувати специфіку праці вчителя фізичної культури.

Завдання дослідження:

1. Розглянути умови праці вчителя фізичної культури.
2. Розкрити чинники, що впливають на ефективність професійної діяльності вчителя фізичної культури.

Результати дослідження. Діяльність учителя фізичної культури являє собою інтегральний трудовий процес, що включає різноманітні види операцій.

Літературні джерела містять дані про органічне поєднання в професійній діяльності вчителя фізичної культури різних форм роботи [1; 8]. Так, наприклад, Е.П. Ільїн [4] пропонує схему, що ілюструє форми діяльності вчителя фізичної культури (рис.1).

Специфіка роботи вчителя фізкультури зводиться до наявності психічної напруги, що є похідним від умов, у яких проходять уроки: шум від галасу займаючихся, необхідність перемикання уваги з однієї вікової групи на іншу, навантаження на мовний апарат і голосові зв'язки, відповідальність за життя й здоров'я учнів, тому що є високий ступінь ризику й одержання травм.

Крім того, у діяльності вчителя фізкультури присутнє й фізичне навантаження на нього самого, тому що він повинен здійснювати фізичні дії разом з учнями (особливо в походах), показувати фізичні вправи, страхувати учнів, що виконують вправи.

На педагога діють також навколишнє середовище: кліматичні й погодні умови у заняттях на відкритому повітрі, санітарно-гігієнічний стан спортивних класів, залів.

При цьому варто пам'ятати, що діяльність учителя фізичної культури завжди пов'язана з рішенням педагогічних завдань.

Відомо, що в педагогічній праці головним є особистість учня [9]. Об'єктом і засобами праці вчителі фізкультури можуть виступати навчальна й спортивна інформація; спортивне обладнання й інвентар, навчально-програмна документація. Учні середніх навчальних закладів — це діти й підлітки, у яких високий рівень вираження емоцій. Тому від учителя потрібно багато енергії для підтримки порядку в залі або на спортмайданчику. Це висуває особливі вимоги до особистості вчителя фізкультури, тому що його особистісні якості будуть мати вирішальне значення в ступені впливу на вихованців. Тому особливо з підлітками працювати складно, і це є одним з несприятливих факторів, що вимагають актуалізації саморегулятивних дій, обумовлених функціональним станом вчителя.

Учитель фізичної культури повинен мати повний спектр здатностей й умінь. Так, йому необхідні дидактичні здатності, тобто здатність доступно викладати навчальний матеріал з огляду на вік уч-

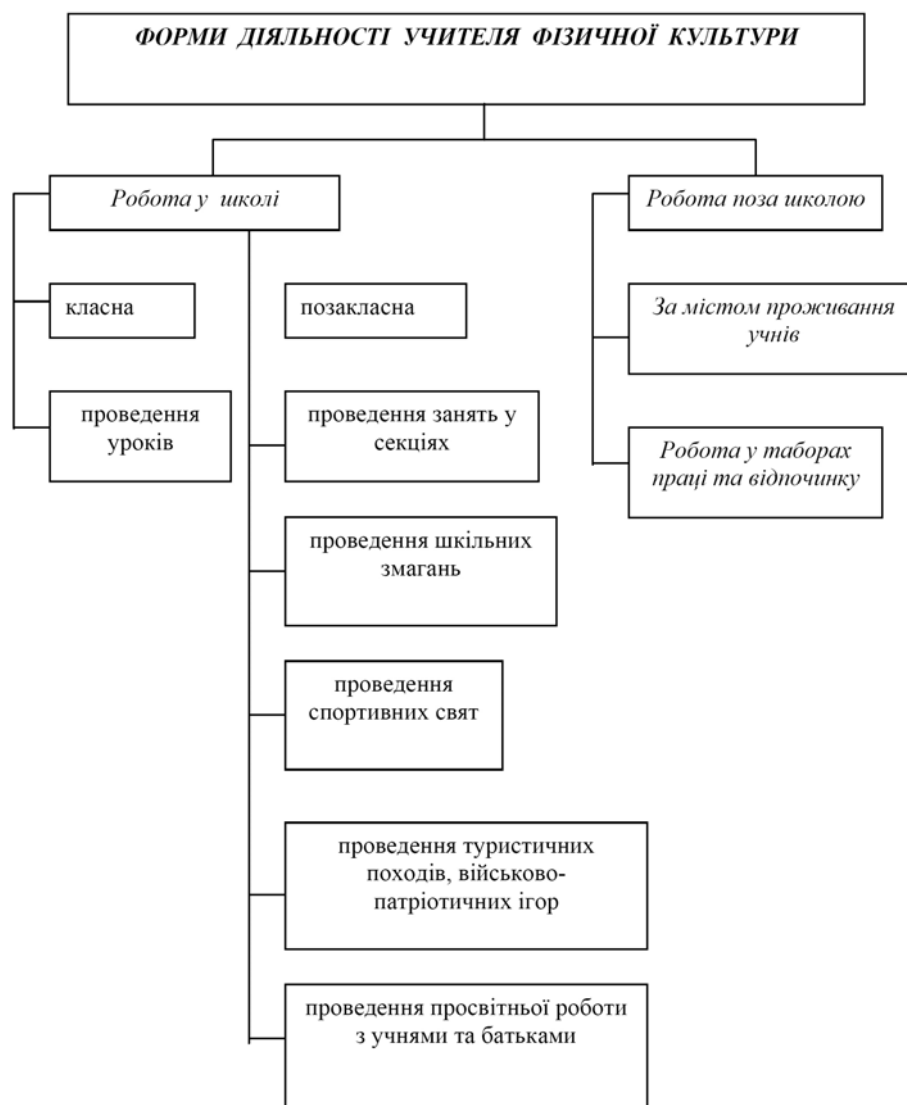

Рис. 1. Форми діяльності вчителя фізичної культури

нів. Це здатність реконструювати матеріал, складне представляти простим, а важке — легким.

Академічні здатності вчителя полягають у тім, що він повинен знати свій предмет не тільки в обсязі навчальної програми, а значно ширше й глибше.

Перцептивні здатності зводяться до того, що вчитель повинен бути здатний проникнути у внутрішній світ учнів. Це психологічна спостережливість, яка пов'язана з тонким розумінням особистості школяра і його психічного стану.

Мовні здатності зводяться до вміння ясно й чітко виражати свої думки й почуття за допомогою мови, міміки й пантоміміки. При цьому вчителеві важливо проявляти силу, переконаність і зацікавленість у тім, що він говорить.

Організаторські здатності — це вміння організувати учнів, формувати їхній колектив, надих-

нути школярів на рішення навчальних завдань. При цьому необхідно вміти організувати й власну діяльність.

Авторитарні здатності полягають у безпосередньому емоційно-вольовому впливі на учнів із завоюванням у них авторитету.

Комунікативні здатності включають вміння знайти правильний підхід до учнів, налагодити з ними тісні контакти.

Для вчителя фізкультури особливо важливі атенційні здатності, тобто здатність розподіляти свою увагу між декількома видами діяльності й групами учнів одночасно.

У завдання позаурочної виховної діяльності входить: діагностика особливостей особистості й міжособистісних відносин учнів; формування учнівського колективу; організація керування й са-

моврядкування колективом; моральне й професійне виховання; психологічна реабілітація й корекція відхилень у поведженні учнів; співробітництво з батьками з виховання учнів; визначення ефективності виховного процесу.

Рішення завдань даних видів педагогічної діяльності забезпечується сукупністю різноманітних когнітивних, перцептивних, комунікативних, саморегулятивних й інших дій, протікання яких визначається взаємодією психічних процесів та якостей особистості вчителя фізичної культури.

Таким чином, аналізуючи особливості самого трудового процесу, об'єкта й предмета праці вчителя, можна стверджувати, що дана діяльність — це емоційно-напружений вид праці високої інтенсивності.

Ми обмежилися лише загальним аналізом діяльності вчителя фізкультури, тому що основні його функції аналогічні функціям учителів інших спеціальностей й їхньої значущості в педагогічній діяльності взагалі. Відзначимо, однак, що основним чинником, що збільшує інтенсивність і напруженість діяльності вчителя фізичної культури, є специфіка уроків фізкультури й спортивних заходів, які проводяться в школі. У зв'язку із цим дуже важливою складовою структури діяльності вчителів фізкультури стають саморегулятивні дії.

Зовсім очевидно, що успішність професійної діяльності залежить, насамперед, від професійної підготовленості людини [10]. Характерними рисами традиційної вищої освіти й, зокрема, підготовки учителів фізичної культури, є відрив теоретичних занять і характеру навчальної діяльності від реального предмета майбутньої професійної діяльності, тобто від практики; розкиданість знань з багатьох дисциплін і необхідність їхнього системного використання в майбутній трудовій діяльності; опора в навчанні насамперед на процеси сприйняття, уваги, пам'яті й вимоги професійної діяльності до вміння навчати учнів; колективний характер навчальної діяльності й індивідуальний характер професійної; виконавська позиція студентів у навчанні й ініціативна фахівця в трудовій діяльності [3]. Цими протиріччями багато в чому обумовлен недостатній розвиток у період навчання мотивації до професійної діяльності. А формальність знань не сприяє їхньому застосуванню на практиці.

Аналіз професійної діяльності починаючих педагогів показує, що здебільшого вони реалізують не досвід педагогічної діяльності, освоєний у вузі, а повторюють свого шкільного вчителя [3]. Найчастіше молодий фахівець не володіє оптимальними способами реагування на ситуацію, типову для викладання, що приводить до росту психічної й емоційної напруженості, зниженню мотивації до педагогічної діяльності, що, у свою чергу, ускладнює виконання професійних обов'язків учителя.

Більша складність у зниженні рівня напруженості праці вчителя фізкультури, при відсутності саморегуляції, приводить до розвитку цілого спектра несприятливих функціональних станів. До такого роду станів, характерних для педагогічної діяльності, традиційно відносять стомлення, психічну напруженість, стрес, емоційну напруженість [6]. Тривале переживання цих станів обумовлює виникнення комплексу психосоматичних захворювань і незадоволеності працею [7; 10]. У деяких сучасних дослідженнях комплекс такого роду зрушень був названий «феноменом вигорання» [7].

Дослідженню причин формування несприятливих функціональних станів у ході педагогічної діяльності присвячена значна кількість робіт. Як фактори, що обумовлюють динаміку функціональних станів педагога, аналізуються усі традиційно виділені групи «внутрішніх» факторів. Наприклад, на морфофізіологічному рівні характер функціонального стану визначається індивідуальними особливостями людини, типом нервової діяльності й т.п.

На психічному рівні до таких факторів відносять ступінь розвитку вищих психічних функцій (сприйняття, увага, пам'ять, мислення), наявність певних здатностей і сформованість вольових якостей, особливості організації мотиваційної сфери. Очевидно, що комплекс цих факторів визначає індивідуально-психологічні властивості особистості вчителя.

Необхідно підкреслити, що характерні риси стану, що формується, залежать від мотиваційної структури й особливостей емоційно-вольової сфери. Вони виражаються в певних рисах особистості (екстрверсія — інтроверсія, рівень тривожності, і т.п.), а також у характерологічних особливостях (специфіці типового реагування на ситуацію), що створюють сприятливі умови для розвитку або, навпроти, стійкості до виникнення певних форм функціональних станів.

Своєрідне сполучення психофізіологічних і мотиваційно-особистісних особливостей педагога знаходить висвітлення в індивідуальному стилі, що виробляється в нього, педагогічної діяльності. Це набір специфічних поведінкових схем, які також можуть сприяти переважному розвитку певних видів функціональних станів, оптимальних або дезструктуруючих діяльність.

Аналіз сучасних досліджень, присвячених вивченню причин низької ефективності педагогічної діяльності, дозволив виділити конкретні особливості регулятивних утворень особистості, розвиток яких є вирішальною для формування певного функціонального стану. Це, зокрема, рівень розвитку рефлексивних процесів, ступінь сформованості й адекватності подань про себе, про оточуючих, про свою професійну діяльність, особливість самовідносини, спрямованості особистості й ін. [6;

7]. У той же час проводилося протягом ряду років вивчення особистісних особливостей студентів педагогічних вузів й особливо факультетів фізичного виховання. Воно показало, що для більшості з них характерна недостатня усвідомленість власного життєвого психологічного досвіду, дискретність і схематичність подань про себе й майбутньої професійної діяльності [10], що обумовлено, мабуть, недостатнім розвитком рефлексивних механізмів.

Сформульовані в ході теоретичного аналізу подання про структуру процесу особистісної саморегуляції як єдиного для всіх рівнів активності, специфічних функціональних елементів цієї структури й рефлексії, як про основний механізм його реалізації, стали основою для розробки комплексної методики навчання саморегулятивним діям, які актуальні для діяльності вчителя фізичної культури.

При цьому передбачалося, що адекватність структурно-функціональних елементів процесу особистісної саморегуляції, буде реалізовуватися у виробленні індивідуального стилю професійної діяльності, що дозволить визначити оптимальний характер взаємодії з учнями в ході навчального процесу й конструктивні способи подолання труднощів педагогічної професії. Усвідомлення навколишнього, і самого себе у відносинах з навколишнім світом, дозволить педагогові самостійно й свідомо ставити перед собою мету професійної діяльності й домагатися її реалізації.

Висновки

1. У роботі вчителя фізичної культури виділяються наступні види діяльності, об'єктом якої є учні: виховання інтересу до фізичної культури й спорту, орієнтація їх на спортивні секції й ДСШ, діагностика навчання, профпридатності, вихованості й фізичного розвитку; здійснення професійно-освітнього процесу.

2. Вчитель фізичної культури повинен володіти повним спектром здібностей та вмій. Йому необхідні дидактичні здібності, академічні, перцептивні,

мовні, організаторські, авторитарні, комунікативні, аттенційні.

3. Специфіка уроків фізичної культури являється одним з факторів, який збільшує інтенсивність та напруження діяльності вчителя. У зв'язку з цим важливою складовою структури діяльності вчителя фізичної культури стають саморегулятивні дії.

Список літератури

1. Ареф'єв В.Г., Столієнко В.В. Фізичне виховання в школі. — К.: ШЗМН, 1997. — 152 с.
2. Бубка С.Н. Формування індивідуальних здібностей студентів у процесі фізичного виховання: Автореф. дис. канд. пед. н.: 13.00.07, Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2001. — 18 с.
3. Вербицкий А.А. Концепция знаково-контекстного обучения в вузе // Вопросы психологии. — 1987. — № 5. — С. 31—39.
4. Ильин Е.П. Психология физического воспитания. — М.: Наука, 1987. — 375 с.
5. Леонова А.Б., Медведев В.И. Функциональные состояния человека в трудовой деятельности. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. — 112 с.
6. Мильруд Р.П. Формирование эмоциональной регуляции поведения учителя // Вопросы психологии. — 1987. — № 6. — С. 92—111.
7. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя // Вопросы психологии. — 1990. — № 3. — С. 58—64.
8. Настольная книга учителя физкультуры / Под ред. А.В. Кофмана. — М.: Физкультура и спорт, 1998. — 496 с.
9. Непомнящая Н.И. Структура произвольной деятельности у детей дошкольного возраста // Развитие познавательных и волевых процессов у дошкольников / Под ред. А.В. Запорожца и Я.З.Неверовича. — М., 1965. — 420 с.
10. Рахимов А.З. Обобщение опыта подготовки специалистов для народного образования и выделение психологических условий, связанных с формированием психической устойчивости учителя // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности: Тезисы Всесоюз. конф. молодых ученых. — Симферополь, 1983. — С. 181—185.

Надійшла до редакції 06.08.2008

Голенкова Ю.В. Психологический анализ специфики труда учителя физической культуры.

Показано, что профессиональная деятельность учителя физической культуры определяется комплексным воздействием педагога на обучаемых, где он выступает в роли не только специалиста с высоким уровнем знаний, умений и навыков, но и как личность. И именно личностные характеристики педагогического работника чрезвычайно важны в эффективности воспитания и обучения.

Ключевые слова: учитель физической культуры, специфика труда, способности.

Golenkova Yu.V. Psychological analysis of specific of labour of teacher of physical culture.

It is shown, that professional activity of teacher of physical culture is determined by the complex influence of teacher on taught, where it comes forward in role not only specialist with the high level of knowledges, abilities and skills, but also as personality. And exactly the personality descriptions of pedagogical worker extraordinarily are important in efficiency of education and teaching.

Keywords: teacher of physical culture, specific of labour, power.